

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD

Anders Malling:

Mindestenen i Brøns – Et hundredårsminde

W. Christiansen:

Landstormens første optræden 1849

Oldtidsfund i Tønder amt

Morten Kamphövener:

De store slægtsgårde i Jels

Anmeldelser

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder

Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev

Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå

NUMMER 1

1. JANUAR 1959

35. ÅRGANG

Hverv nye holdere!

I det forløbne år har Sønderjysk månedsskrift haft en god tilgang af abonnenter. Men tallet skulle gerne højere op, og her kan vore læsere være os behjælpelige.

Der udloves bogpræmier på henholdsvis 50, 30 og 20 kr. til dem, der inden 1. maj 1959 tegner flest nye abonnenter. Vinderne kan frit vælge mellem Historisk samfunds publikationer. Den enkelte må dog mindst have tegnet 5 nye holdere. Tilmeldelse bedes sendt til W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder.

Mindestenen i Brøns

Et hundredårsminde

Af Anders Malling.

For at forstå den tale, der føres på mindestenen i Brøns, må man vide lidt om træfningen den 22. jan. 1849, og for at forstå, hvorledes der kunne opstå en sådan træfning under våbenstilstanden mellem de to første krigsår, må man kende en smule til de samtidige forhold.

Ved krigens udbrud i 1848 gik det rygte, at slesvig-holstenerne havde løsladt »slaverne«, dvs. tugthusfangerne i Rendsborg, og at disse nu ville drage hærgende og plyndrende ned gennem Jylland. Bønderne i Vestslesvig ville på ingen måde lade slaverne hæрге deres hjemstavn og dannede derfor et hjemmeværn, som fik navnet »Landstormen«. Man væbnede sig med de få bøsser, man kunne skrabe sammen, desuden med forke og navnlig med »pigger«, dvs. leer, som blev rettet ud på skaftet. Med disse våben eksercerede man under ledelse af forhenværende soldater. Der kom imidlertid ikke nogle slaver, men Landstormen fik alligevel en virksomhed, som man ikke på forhånd havde tænkt sig.

Ved våbenstilstanden i høsten 1848 blev der dannet en såkaldt »Fællesregering« for hertugdømmerne, som stadfæstede oprørsregeringens love og begyndte at holde session og opkræve skatter, som formentlig ville gå i oprørernes krigskasse. Kongen erklærede da fællesregeringen for oprørsk, og den nordslesvigske befolkning nægtede at betale skatterne. Fællesregeringen sendte da slesvigholstenske tropper ud og lod dem tvangsindkvartere hos skattenægterne. Hver indkvarteret soldat skulle have 12 skilling den første dag, 24 den næste, 36 den næste, indtil skatterne blev betalt.

I Forballum var 17 jægere tvangsindkvarteret på 4 gårde. På de tre gårde bøjede man sig og betalte skatten, men den fjerde gårdmand *Niels Andersen Hansen* holdt sig stiv og fik derfor tilsidst alle soldaterne indkvarteret. Da han ikke kunne holde til det ret længe, sagde han til soldaterne, at de ikke fik nogen mad for fremtiden. De svarede, at så tog de selv, og det gjorde de i nogle dage. Derefter sagde Niels Andersen Hansen til dem, at de måtte rejse næsten morgen, da de ellers ville blive fordrevet af Landstormen. Det tog de ikke videre alvorligt, men den næste dag mødte Landstormen 300 mand stærk og jog dem bort. Samtidig rensede man Skærbæk, hvor der lige var kommet 60 mand, vistnok under anførsel af ritmester Rumohr, som var indkvarteret hos gæstgiver Timmermann. Han lod blæse til samling, da han så bønderne, og soldaterne stod opstillet

Ej minde om en glimredag,
kun om et trofast hjerteslag.

på sydsiden af gaden, bønderne på nordsiden, mens førerne forhandlede med ritmesteren. Resultatet blev virkelig, at soldaterne ved overtalelser eller trusler blev bevæget til at drage bort, og landstormsfolkene kunne derefter tage hjem til deres sogne.

Forinden havde man dog aftalt, at hvis tyskerne kom igen, ville man mødes i Brøns og gentage aktionen. Det varede kun et par dage.

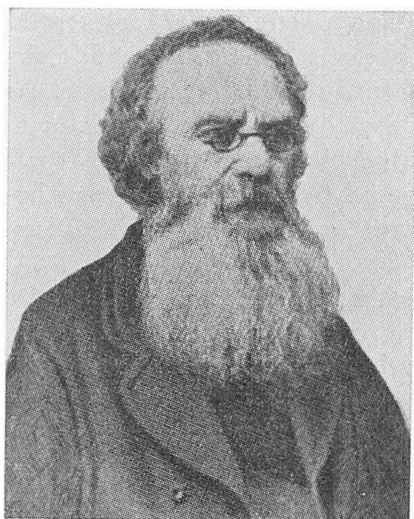
Den 21. jan. 1849 kom der bud om, at der var kommet 62 dragoner og 150 jægere til Gasse. Dagen efter ville Landstormen samles i Brøns og prøve at fordrive dem ligesom sidst. Men soldaterne var dem for hurtige. Jægerne marcherede lige mod Brøns, besatte byen ved middagstid og lagde sig i dækning bag havedigerne. Dragonerne foretog en omgående bevægelse gennem klitterne, hvor nu Brøns skov er plantet, forbi Brøns Mølle og tog opstilling øst for byen for at hindre Landstormen fra Vodder, Roager osv. i at slutte sig til de afdelinger, som ventedes fra Rejsby, Vester Vedsted og de sogne omkring Ribe, som dengang hørte til Slesvig. Da foreløbig alt var roligt mod øst, rykkede de om nord for byen og blev opstillet i to rækker på hver sin side af den gamle landevej. Da landstormsfolkene nordfra kom, ikke marscherende som soldater, men i små klynger på 10, 20 eller flere, de fleste blot »bevæbnede« med den vestslesvigske bondes uundværlige stok, tøvede deres fører, *Anders Thomsen Stævner* fra Haved, et kort øjeblik foran soldaterne, gik derefter ind mellem de to rækker dragoner hen mod ritmesteren og tog hatten af som til hilsen og samtale. Men pludselig begyndte dragonerne at hugge ind med sablerne på de bønder, som var kommet ind mellem rækkerne, og at forfølge alle de andre, som havde nærmet sig. Samtidig begyndte jægerne at skyde. Nu måtte enhver se at redde sig og værge sig, som han bedst kunne. Der var altså ikke nogen

ordnet kamp, nærmest kun forvirring. Under dette nåede Landstormen fra de nordøstlige sogne til Normsted bakke og så, at de ikke havde andet at gøre end at vende om. Her er ikke stedet til at gå ind på alle de enkelt-heder, som man kender, om denne træfning; det skal blot nævnes, at to holstenske soldater og fem bønder faldt. Der blev taget 24 fanger, hvoraf mange var sårede. Anders Thomsen Stavner havde fået 17 sabelhug i hovedet. I blæst og bidende frost blev fangerne kørt i stive vogne til Haderslev.

Der var ingen, som var stolte af den historie. Bønderne slet ikke. De havde fået klø, de havde lidt smertelige tab, og de havde været ude i noget, de ikke kunne overse, efter at enkelte af deres førere havde talt store ord i forvejen. Soldaterne kan heller ikke have været stolte over den »sejr«, som de havde vundet ved at overfalde bøndernes ganske vist krigeriske demonstrationstog. Den oprørske Fællesregering gav den danske regering skylden, fordi den havde sagt, at enhver tro undersåt var berettiget til at gøre modstand mod Fællesregeringens udskrivninger. Den danske regering var heller ikke videre glad. Den lod afholde forhør i Ribe og lagde megen vægt på at få fastslået, at ingen dansk myndighed havde ansvaret for det skete, men bønderne havde handlet af egen drift.

Men på den anden side drog den danske regering nytte af begivenhederne ved at instruere sine gesandter i udlandet. De skulle gøre stormagterne opmærksomme på, at de tilstande, som var skabt i Slesvig under våbenstilstanden, var uholdbare. Det samme forstod også hele det danske folk, og træfningen ved Brøns, så lille begivenheden end var i sig selv, var derfor stærkt medvirkende til, at våbenstilstanden blev opsagt, og krigen begyndte påny den 26. marts. Og lidt efter lidt begyndte bønderne at forstå, at denne træfning ikke var noget at skamme sig over. Man havde dog fået aflagt et vidnesbyrd om sin danskhed, og dette vidnesbyrd havde fået ikke blot hele Danmark, men også udlandet til at lytte. Det var det, der blev slået fast, da mindestenen blev rejst.

Tanken om en sådan mindesten fremkom allerede 1856, den 25. juli, årsdagen for slaget ved Isted, idet præsterne Otto Harald Benedictus Boisen i Mjolden, Johannes Mathias Dahl i Tønder, Laurits Christian Hagen i Stepping, som under krigen var i Mjolden, samt lærer J. Sørensen i Havervad i Brøns sogn udsendte en indbydelse til at være med til at rejse en sådan sten. Tanken blev støttet af pastor C. J. Brandt ved Vartov i København og den historiske forfatter Frederik Barfod gennem en opfordring i Berlingske Tidende d. 12. sept. Og kandidat *Sigfred Ley*, som havde været en af de åndelige ledere i Landstormen, gav d. 26. nov. i Vestslesvigs Tidende en udførlig begrundelse for sagen. Han havde i Forballum været lærer for Knud Knudsens og Niels Andersen Hansens børn; nu var han flyttet til Visby med Knud Knudsens og boede på Trøjborg.

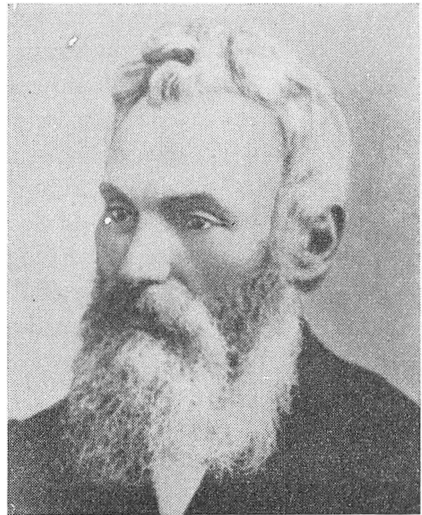
Chr. Sigfred Ley (1806–74)

Indbyderne holdt møde i Brøns på mindedagen d. 22. jan. 1857. Lærer Sørensen, som var kasserer, meddelte, at der var indkommet 600 kr., deraf 160 kr. fra Brøns sogn og 100 kr. fra Knud Knudsen på Visby Hedegård. Sigfred Ley oplyste, at man havde haft forbindelse med billedhugger Borch i Kristiania, som var villig til at levere en granitsten med en indhugget krans og en passende indskrift. Den skulle koste 800 kr., når man selv hentede den i Kristiania. Man tog imidlertid ikke nogen beslutning derom, da man endnu ikke havde penge nok. Man nedsatte derimod et udvalg til at føre sagen videre og bad Knud Knudsen og sognefogeden i Brøns, gård-ejer Søren Nielsen Degn i Astrup, om at være med. Men det var nok Ley, som bag kulisserne var udvalgets sekretær og sagens stærkeste drivkraft.

Man opgav at få stenen fra Norge; det blev for dyrt; og Knud Knudsen syntes, at man måtte kunne finde en passende sten i Nordslesvig. Han talte med højskoleforstander Sofus Høgsbro*) derom; denne havde vist sagen stor interesse og havde sendt et bidrag på 33 kr. fra skolens lærere og elever. Høgsbro talte derefter med herredsfoged Halberg i Rødding om sagen, og han havde netop en stor sten liggende i sin mark, næsten begravet. Den måtte man gerne få, hvis den kunne passe, og hvis man selv ville sørge for at få den taget op. Man har ofte sagt, at stenen var kommet fra Røddinggårds mark; det passer altså ikke, og Røddinggård ejedes dengang af en tysker.

Men hvordan fik man stenen op af jorden? Man havde ingen redskaber dertil. Ikke engang i Ribe fandtes der en dunkraft. Her kom højskolens

*) Sofus Høgsbro har senere i Sprogforeningens Almanak 1902 givet en skildring af mindestestens historie. Dette store midterste afsnit af nærværende artikel hviler ganske på Høgsbros skildring.

Cornelius Appel (1821–1901)

elever atter til hjælp. Under ledelse af deres naturhistorielærer, den senere apoteker Winsted i Horsens, tog de fat med bjælker og tove og fik stenen op af jorden. Den bekendte billedhugger, professor H. V. Bissen, som selv var slesviger, kom til Rødding og så på stenen. Måske har han samtidig haft ærinde i Fredericia, hvor hans statue af »Landsoldaten« blev rejst 1858. Bissen fandt stenen velegnet, og han ridsede af på den, hvad der skulle hugges af, inden den skulle fragtes til Brøns; den ville være tung nok endda. Stenhugger Holz fra Fole besørgede denne afhugning. Den endelige tilhugning måtte vente, til den stod på sin plads i Brøns.

Man havde også nu den påtænkte indskrift, som var forfattet af lærer Cornelius Appel i Tønder, hvis broder dengang var degn i Brøns.

I efteråret 1857 skulle Frederik VII foretage en rejse gennem Vestslesvig fra Ribe til Tønder. Amtmand A. Reventlow i Tønder havde planlagt, at rejsen skulle gå over Lindetskov og Løgumkloster. Men der var stærke ønsker om, at kongen skulle rejse over Brøns, hvor man så ville modtage ham på selve kamppladsen. Man sendte en deputation til ham med Jens Janniksen fra Barsbøl som ordfører, men det blev som amtmanden ville. Kongen var ked af, at han ikke kunne opfylde bøndernes ønske, og for at bøde lidt derpå gav han på sin fødselsdag Dannebrogordenens hæderstegn til en af deres førere, den førnævnte sognefoged Søren Nielsen Degn i Astrup.

Så store forventninger havde man haft til dette møde med kongen på kamppladsen, at litteraturhistorikeren Gotfred B. Rode, som havde været højskolelærer i Rødding, allerede havde skrevet en sang til lejligheden. Den blev altså ikke sunget, men fortjener at kendes:

Langt større Glans, Kong Frederik,
du vandred hos;
saa tidt du gennem Landet gik,
stod Sejersminder for dit Blik;
men denne stolte Glæde fik
du ej hos os!

Trød mild dog paa vor Jordbund hen,
der vokser dog et Sagn af den:
at Slesvigs Folk som danske Mænd
var med at slaas.

Saa mindes du hin Tid, der svandt,
hin onde Færd,
da Fjenden lod, som alt han vandt,
og trodsed dig paa hver en Kant,
mens Politikens Traade bandt
dit gode Sværd!

Ej Lys i Natten var at se;
da raste Folket i sin Ve
og greb til Økse, Stang og Le,
se, det var her!

De var for faa! – hvor Blodet flød,
der staar du nu, –
da blev for tung dig Folkets Nød,
»Til Vaaben!« Kongeordet lød,
og hævne dine Sønners Død,
det kunde du!

Men blev end hines Lykke trang,
de vidned dog endnu en Gang,
at du har Mænd paa Slesvigs Vang
med trofast Hu.

Men vil, hvor Fjenden før har traadt,
han atter gaa,
da flokkes vi om dig, vor Drot,
og bløder, naar du byder blot,
da skal du se, vort Folk er godt
at stole paa.

Nu taler Mindet her om Fald,
men hører vi igen dit Kald,
vi slaar som før, men stande skal,
til Sejr vi faa.

Men mindestenen kom først til Brøns den næste sommer, 1858, og det endda med stort besvær. Man fik vognmand T. Andersen Rost i Ribe til at påtage sig kørslen for 200 kr. Men han turde ikke køre den korteste vej til Brøns. Han foretrak at køre nordpå til Foldingbro for derefter at følge landevejen over Ribe. Men da redskaberne gik i stykker under forsøget på at læsse stenen på vognen, måtte de utrættelige højskoleelever fra Rødding igen tage fat; det skete søndag d. 24. juli i storm og regn. I første omgang kom man dog ikke længere end til Hjerting, hvor broen brød sammen, så vogn og sten sank ned i bækkens udtørrede leje. Højskolelærere og elever og mange af beboerne strømmede til med spader og gravede vejen ud, så vognen endelig kom op af bækken og kunne fortsætte til Foldingbro med 12 heste for. Derfra gik det videre til Ribe, hvor man måtte holde et forsvarligt hvil i nogle dage, og det siges, at vognmanden trøstede sig lidt for sine genvordigheder ved at vise stenen frem for penge.

Endelig d. 30. juli kom den til Brøns og blev kørt hen til den fremtidige plads ved den nye landevej, som var projekteret. Byen var smykket med flag, og mange folk var mødt op, skønt det var midt i den travle høsttid. Da stenen var væltet af, steg Sigfred Ley op på den og fortalte, hvordan fædrelandssindede mænd havde skænket den og havde hjulpet den frem til denne plads, hvor den nu skulle påminde kommende slægter om troskab mod konge og fædreland. Brøns sogn ville sikkert glæde sig over denne mindesten og værne om den i fremtiden. Derefter holdt man fest på kroen med tale og sang, og ved midnatstid gik man atter ud til stenen og sang og råbte hurra for den.

På Hønning mark fandt man to store sten, som egnede sig til fodstykke; dem købte man for 100 kr. leveret. Billedhugger Kjerstrup fra København, som var blevet anbefalet af Bissen, skulle udhugge egekransen og indskriften. Han kom til Brøns d. 14. sept. Han havde til hjælp stenhugger Holz fra Fole og P. Poulsen fra Hønning. Det var meningen, at den lille mindeplads skulle omgives af et hegn af stenpiller, som var forbundet med jernstænger. Holz leverede 10 tilhuggede stenpiller for 73 kr., og smeden i Brøns leverede jernstængerne for 52 kr..

Som stenen nu kom til at stå, blev den 3½ meter høj, en slank og skøn sten, noget bredere forneden, noget tilspidset foroven, hugget plan på forsiden, som øverst har indhugget en krans af egeløv, hvori der står:

DEN 22. JANUAR 1849.

Nedenunder kransen står:

FOR TROSKAB MOD
KONGE OG FÆDERNELAND.
EJ MINDE OM EN GLIMREDAG
KUN OM ET TROFAST HJERTESLAG.

Søndag d. 10. okt. kunne stenen rejses, selv om Kjerstrup ikke blev helt færdig før tre dage senere. Man måtte stadig hjælpe sig med bjælker og tove, men der var folk nok til at tage fat. Da den endelig var kommet op, holdt lærer Sørensen en lille tale og udbragte et hurra. Så stod den der til den 22. jan. 1859, da den højtidelige indvielse skulle finde sted.

Det blev en mægtig festdag. Ikke blot var byen smykket med flag og guirlander, og æresporte var rejst ved kroen og ved indgangen til festpladsen. Men der var mødt omtrent 2000 mennesker. Man har faktisk vanskeligt ved at forestille sig det i dag. Der var jo hverken biler, cykler eller jernbane. Og det var midt om vinteren, men dog klart og frisk vejr. Lærere og elever fra Rødding højskole var mødt som æresgæster; det havde de også fortjent. De mødte med tre nordiske flag, som vakte nogen forbavselse hos enkelte af egnens folk, som ikke tænkte på, at frivillige fra Norge og Sverige havde deltaget i Treårskrigen.

Man samlede ved krogården, som var festligt smykket. Kl. 14 satte festtoget sig i bevægelse. Forrest bar man tre faner, deriblandt Rødding højskoles. Derefter fulgte 12 unge piger, som var ens klædt. De havde hver en krans, som stenen skulle bekranses med. Et 12-mands orkester spillede »Dengang jeg drog afsted«. Endelig kom selve festbestyrelsen og det uoverskuelige følge. Da toget kom til festpladsen, blev det hilst med kanonsalut. Det var kanonerne fra Mjolden Færgegård, som var blevet puttet for tyskerne i 1849, men nu havde fundet vej til Brøns. Så slog de 12 unge piger kreds om stenen, og højskolens elever sang en sang, som var digtet til lejligheden af kaptajn L. de Thurah fra Tønder. (Det ville være interessant, hvis nogen kunne opspore den!)

Så steg kandidat Ley op på talerstolen og sagde: »Vi er samlede her for at afsløre mindesmærket for Vestboernes troskab. Der hviler et dybt slør over deres dåd under krigen, det er en miskendelse af det danske hjerte og den danske følelse. Hvis den får magt, bliver det danskhedens selvmord. Vestboen må ikke skamme sig over, men med glæde vedkende sig en af de ædlestes følelser, som har rørt sig i hans hjerte, og den dåd, som deraf udsprang. Hvor lille den dåd end var, er den dog fuldt ægte dansk og folkelig. Forgæves skal man lede om et lignende strøg i Slesvig med et sådant sindelag som det mellem Hvidå og Kongeå. Man handlede af egen drift og på egen hånd, men også med egen fare. Dåden bragte hverken sejr eller ære; men den skal dog, så længe danske hjerter slår, bringe mere end dette: et taknemligt og levende minde.« Han mindede om, at man efter træfnin-gen havde sendt en deputation på tre mand til kongen for at bede om hjælp. »De tre mænd«, sagde han, »så tåren i kongens øje, og Danmark og landene rundt om så, hvad danske bønder måtte lide for deres troskab, så at våbenstilstanden da også blev opsagt.«

Nu tog de unge piger dækket fra stenen, musikken spillede, men folke-

jubelen overdøvede den, og kanonerne fra Mjolden tordnede allerhøjest. Så forklarede Ley stenens indskrift og tilføjede, at denne sten var en håbets stjerne, hvoraf et nyt folkeliv ville udspringe, når danske bønder fik mod til på det mål, deres moder lærte dem, at hædre hjertets ret og fædre-nes minde.

Den næste taler var pastor L. C. Hagen, som under træfningen var præst i Mjolden. Han mindede om de forskellige beviser, som Vestboerne havde givet på deres trofaste danske sindelag, dengang den oprørske regering brugte sin magt til at skalte og valte med den danske befolkning, så det blev »halvt hus og halvt helvede«. »Gud forbyde«, sagde han tilsidst, »at den tid nogensinde skulle komme, da slesvigerne glemte troskaben mod konge og fædreland.«

Cornelius Appel havde også digtet en sang, som derefter blev sunget. (Mon nogen skulle kunne finde den? Sofus Høgsbro citerer kun det sidste vers, som lyder):

Som Stenen fast staar Troskab i vort Hjerte
mod Land og Konge, Folk og Modersmaal.
Vor Moder vil i Glæde og i Smerte
vi værge med vor Mund, vor Haand, vort Staal.
Det var vort Løsen sidst i blodig Trætte,
det være skal vort Ord paa Fremtids Vej!
Ej blot i Sten, men dybt i Sind vi sætte
den Indskrift: Her skal Tysken have Nej!

Der blev råbt mange hurraer for kongen, for fædrelandet, for moders-målet, for mindesmærket, og da festtoget gik tilbage til kroggården, var det under afsyngelse af »Danmark, dejligst vang og vænge«. Musikken spillede endnu nogle numre, inden de fleste gik hver til sit, før mørket faldt på.

Men festen var ikke forbi. Nu begyndte fællesspisningen på kroen med endnu en lang række taler og sange. Der blev talt

for kongen,

for fædrelandet,

for den tidligere folketingsmand Niels Andersen Hansen i Forballum, hos hvem det hele havde taget sin begyndelse,

for mindet om de faldne og sårede og især for bøndernes fører, den hårdt sårede og siden afdøde Anders Thomsen Stavner fra Haved,

for mindesmærkets uegennyttige mester, billedhuggeren prof. Bissen i København,

for stenens giver, herredsfoged Halberg i Rødding,

for indbyderne til indsamlingen,

for dem, der på mange måder havde hjulpet til, så det smukke mindesmærke nu var rejst,

for de danske skjalde, Grundtvig og Ingemann,

for den danske sags fortaler, Laurids Skau, som var til stede ved festen, og for flere andre.

Fædrelandssange vekslede med talerne, og det blev midnat, inden man sluttede og fik spændt for vognene og begyndte hjemkørslen i den mørke nat.

Se, det var en fest!

Bagefter var der visse formaliteter, som skulle ordnes. Mindesmærket skulle anerkendes som juridisk person under Brøns sogns værgemål. Det skete 1860 gennem det slesvigske ministerium.

Og regningen skulle betales. Lærer Sørensen aflagde regnskabet d. 30. juni 1859, efter at Søren Nielsen Degn havde revideret det. Indtægten havde været 1517 kr., udgiften 1529. Det lille underskud på 12 kr. dækkede herredsfoged Friedrichsen af auktionshonoraret for bortsolgt tømmer m. m. Billedhugger Kjerstrup havde fået ca. 260 kr., stenhugger Holz 120 kr. og P. Poulsen 25 kr.

— — —

Ligesom selve træfningen havde været et spontant vidnesbyrd om det, der besjælede den danske bonde, er dette mindesmærke både ved sit udseende og sin indskrift et fortræffeligt udtryk for dansk ånd. Det gælder vel især indskriften, der ofte citeres galt. Den første linje, »Ej minde om en glimredag«, er en ærlig indrømmelse. Så står der ikke »men« som et blot formelt udtryk for modsætningen til »glimredag«. Der står »kun«, som også udtrykker modsætningen, men tillige røber en beskedenhed, næsten en ny undskyldning. Verset slutter ikke med »hjertelag« som det almindelige udtryk for en varig sindsstemning, men med ordet »herteslag«, der lyder mere aktivt og netop her betegner, at handling groede frem af det trofaste sind. Hvis denne indskrift ikke er inspireret, så er den i hvert fald dybt og fint gennemtænkt. Den er med rette blevet berømt.

Det bliver endnu mere klart, når man til sammenligning betragter en anden mindesten i Brøns, som er blevet rejst i samme anledning.

Da der var gået 50 år efter træfningen, på en tid, da von Køller udøvede sit hårde regimente over det danske Nordslesvig, følte den tyske ånd sig nemlig også forpligtet til at udtrykke sig i sten om træfningen ved Brøns. Man ville sætte de to faldne soldater et minde. De var begravede på Brøns kirkegård, men man vidste ikke hvor, og de danske beboere ville ikke røbe det nu, når tyskerne i 50 år havde ladet deres grave forfalde. Ingen ville heller afstå jord til et tysk mindesmærke. Et postbud, som jo ikke var nogen fri mand, og måske heller ikke dansksindet, måtte derfor

af med halvdelen af sit gravsted, og her blev der rejst en sten, som øverst bærer det slesvigholstenske våben og indskriften »Up ewig ungedelt«. Derefter nævnes de to soldaters navne, jægeren H. H. Biehl fra Seth og dragonen J. C. Jansen fra Nortorf, som »faldt i den sejrige træfning ved Brøns«. »Tænk på dem, som i kærlighed og troskab faldt i kampen for Slesvigholstens ret. Rejst af kampfæller og kammerater den 22. jan. 1899«.

Mod denne indskrift er der måske ikke så meget at indvende ud over dens tale om »retten« og så naturligvis: at sætte et sådant mindesmærke blandt en rent dansksindet befolkning. Men så meget tydeligere gav prøjserånden sig til kende ved mindestenens afsløring, som dog vist først fandt sted d. 17. sept. 1899. Her talte den bekendte pastor Jacobsen fra Skærbæk. Med henblik på den danske befolkning udråbte han:

Bist du Amboss, sei geduldig,
Bist du Hammer, schlage zu!

Og efter en tale over denne tekst sluttede han med disse ord: »Et held for os, at der på tronen sidder en Hohenzollerætling, der aldrig vil tåle, at han selv eller hans folk gøres til ambolt for fremmed storhed! – Han vælger hammeren, og vi vælger den med ham! – Landgreve, bliv hård! – Hil dig, kejser, sving hammeren! – Knus fjendens hoved! – Før dit folk til herlighed og storhed.« (Heimdal, 1. okt. 1929).

Efter denne indvielse var der en temmelig fugtig fest på Brøns kro, og da deltagerne hørligt berusede drog til stationen efter festen, var det jo meningen, at vinduerne i byen skulle have været illuminerede, men beboerne havde i stedet slukket alle lys.

Så gik der henved tyve år. Den tyske militærmagt var bukket under i 1918, og den danske befolkning begyndte at ånde op og samle sig til »politiske«, dvs. nationale møder. Det første sådanne møde fandt sted på Brøns kro, hvor Kloppenborg Skrumsager var kommet tilstede som taler. Alle, som kunne krybe og gå, var forsamlede, og gaden var mennesketom. Men en lille flok af de indkvarterede tyske soldater, som endnu ikke var sendt hjem, var ude at »svinge hammeren«, som dog ved den lejlighed havde form af en tjærekost, og det gik ud over den skønne mindesten. Tjæren var desværre god. Det var ikke muligt at få den af igen. Den gamle hædersmand N. P. Gundersen har sikkert opfattet det som en tjeneste for Danmark at vaske den sorte tjære af med smør, men det lod sig ikke gøre. Hele overfladen måtte hugges ren til genforeningen.

I årene derefter måtte det tyske folk prøve amboltens rolle. Da lød der en helt anden tale om træfningen ved Brøns. Da gav pastor Horstmann, som i fem år havde været præst i Brøns, og som derfor skulle vide bedre besked, i sin bog »Erinnerungen aus verlorene Land« (s. 214–15) en helt anderledes rørende skildring. En trop af prøjsiske og østrigske(!) dragoner

nærmede sig fredeligt byen, idet de glædede sig over det skønne landskab, hvor alt var stille, og kvæget roligt gik og græssede på marken (den 22. januar!), men da de kom ind mellem husene, klemte de kirkeklokkerne, og fra alle sider regnede sten ned over soldaterne, og bønderne myldrede frem fra deres skjul og anfaldt dem med deres primitive våben. To soldater blev derved snigmyrdet. Men al hævnfølelse var fjern fra tyskerne. Landsbyen blev ikke plyndret eller brændt af, og ingen blev stillet op mod muren. Nu hviler præsteren og østrigeren i et værdigt gravsted på kirkegården. – Pastor Horstmann fortæller intet om de faldne danske. Han ved ikke, at de to soldater begge var holstenere, skønt han i fem år har kunnet læse det på mindestenen, under hvilken der ikke, som han tror, findes nogen grav.

Disse to præste-udtalelser, henholdsvis fra en hammer- (eller en Køller-)tid og en ambolt-tid, fører et klart sprog. Bortset fra de ubegribelige fejltagelser i pastor Horstmanns digteriske skildring af træfningen er hans ord et vidnesbyrd om, hvor ædel og uskyldig den tyske ånd føler sig, når den er tvunget til at spille amboltens rolle.

Så gik der henved tredive år. Et »Historisk samfund for Brøns Sogn« var blevet dannet og havde indført den skik at holde historisk møde hvert år på mindedagen d. 22. jan. På hundredårsdagen i 1949 var der naturligvis særlig fest, og man afslørede da fem små mindesten, som var blevet opstillet i kreds omkring den store, og som bar de fem faldne danskes navne, som også her skal mindes med hæder: *Andreas Thomsen Lindholm*, Havervad, f. 27. dec. 1805, *Adser Hansen Søndergaard*, Rejsby, f. 18. april 1805, *Peter Christian Engelstoft*, Rejsby, f. 15. marts 1820, *Søren Andersen*, Øster Aabølling, f. 3. febr. 1819, og *Didrich Jørgensen*, Sønder Farup, f. 9. okt. 1825.

Hvert år indledes festdagen med, at en officer fra garnisonen i Tønder nedlægger en smuk krans ved mindestenen, og det som her er fortalt om denne, skal på samme måde opfattes som en blomsterkrans i anledning af hundredårsdagen for stenens afsløring.

Kilder:

- Axel Linvald: »Landstormen ved Brøns« i Festskrift til H. P. Hanssen, 1932.
Asker (Marcus Skov): »Landstormen ved Brøns« i Sprogforeningens almanak 1901.
Sofus Høgsbro: »Mindesmærket ved Brøns« i Sprogforeningens almanak 1902.
Thomas Knudsen i Sønderjydsk Månedsskrift, aug. 1926.
En samtidig optegnelse af møller H. C. Jacobsen (utrykt).
Stedlige mundtlige overleveringer, f. eks. fra afdøde gårdejer Nicolai Nielsen, Havervad.
»Heimdals«, 1. okt. 1929.

Landstormens første optræden 1849

Af W. Christiansen

Den kendte gårdmand og møller Niels Andersen Hansen, Forballum, der fra 1853 til 1855 var enklavernes repræsentant i det danske folketing, sendte i februar 1853 på tilskyndelse af kongen til sine tro slesvigske undersættere en ansøgning om godtgørelse for den skade, der under treårs-krigen var blevet påført ham.

Det væsentligste indhold af denne ansøgning bringes her efter en genpart, der er blevet overladt mig af Cornelius Schmidt.

»I året 1849 i januar måned blev jeg af den oprørske regering opfordret til at indbetale skatterne til den. Dette kunne jeg som dansk mand og efter kongens opfordring ikke indlade mig på. Jeg fik derfor en indkvartering af seks mand, der først lå i min gård i otte dage og forlangte foruden kosten ni skilling kurant til mands for den første dag og siden dobbelt op for hver dag. Da jeg endnu hverken betalte dette eller skatten, fik jeg tretten til, som lå i tre dage. Jeg sagde dem ligefrem, at jeg så godt, at de havde magten, og når de troede, de havde ret dertil, så måtte de tage selv; godvillig betalte jeg ikke. Vi måtte da drage ind til vor nabo, hvis gård ligger på nørrejysk grund, og overlade vor egen gård til fjenden at skalte og valte med. De førte sig enddog af fjender at være meget skikkeligt, og efter elleve dages forløb fra jeg fik den første indkvartering, kom uden min opfordring landstormen og jog dem bort herfra. Vi flyttede derpå igen ind i vort hus, men to dage derefter, som var på en søndag, blev jeg underrettet om, at fjenden ville komme igen og formentlig for at føre mig bort som fange. Jeg rejste derfor bort fra huset, og efterretningen stadfæstede sig, da der samme dag kom 65 dragoner og 95 fodfolk. Den kommanderende officer spurgte straks om mig, og da min kone sagde, at jeg var rejst bort, svarede han: »Det var fornuftig gjort.« Han bød derpå min kone at betale, og da dette ikke hjalp, slog de kreaturet ud af båsen og opførte sig i det hele som rene røvere: åd og drak al den mad og drikke, der var i huset, og tog derpå tre heste med sig, for hvilke de dog gav mig medfølgende kvittering.« –

Niels Andersen Hansen opgør tabet til 300 rbd., og han anfører, »som jeg med god samvittighed tør beedige, når forlanges, men det ved jeg, at jeg ikke ville haft det for 500 rbd.«

Oldtidsfund i Tønder amt

På Cornelius Schmidts foranledning er der i efteråret blevet foretaget en udgravning af en begravelsesplads i Drengsted fra den romerske jernalder, og dette ret møjsommelige arbejde er foreløbig blevet belønnet med et fund på over 50 smukke urner, hvoraf enkelte indeholdt bøjlenåle, en kornsegl, bronzenåle og brændte knogler.

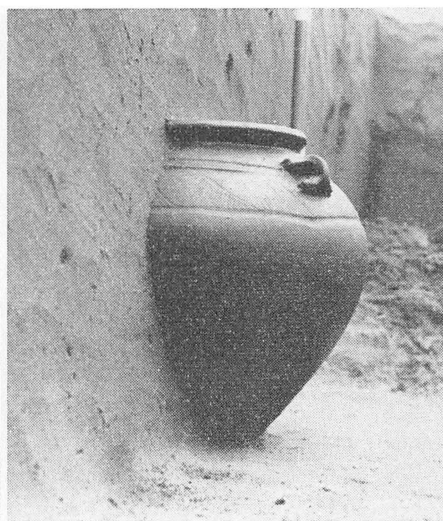
Interessen for denne udgravning kom tydeligt til udtryk ved den overvældende store tilslutning af deltagere til det møde, som Historisk Samfund i forening med Døstrup ungdomsforening fik arrangeret i sognets forsamlingshus den 27. november. Inspektør Voss fra Nationalmuseet, der har forestået udgravningen, gav på en fængslende og instruktiv måde en yderst interessant fremstilling af det liv, der engang levedes her ved den gamle færdselsåre gennem det vestslesvigske landskab. Sammen med det smeltningssanlæg, som Cornelius Schmidt har fremdraget på landmand Johannes Bruuns marker, stod her et klart bevis på den forholdsvis rige bebyggelse, denne egn engang har kunnet fremvise.

Udgravningen vil blive fortsat til næste år, hvad også gælder de bopladser man gennem urnefund har konstateret gemmes forskellige steder ved Hjerpsted.

Chr.

Inspektør Voss i arbejde.

En urne fra Drengsted.

De store slægtsgårde i Jels

Af Morten Kamphövener

Uden overdrivelse kan det siges, at egnen omkring Jels er en af de smukkeste i Sønderjylland. Fra byen, der samler sig om den højt beliggende kirke, strækker de tre idylliske søer sig mod nordøst, fra øst munder Blå-å ud i Oversøen, går videre til Midtsøen og fortsætter mod sydvest som Jels å gennem byen på vejen ud mod havet.

Langs med Nedersøen, hvor der nu er opført ny, pyntelige huse, lå indtil udskiftningen 186–87 en række gamle gårde. Ved at studere et gammelt kort kan man finde ud af, at den største af dem ejedes af *Søren Hansen* og var en af grundstammerne til Jelsgård. Den lå midt mellem gårde tilhørende *Peter Rasmussen* og *Erich Matzen*, og endelig var der kroen, et værtshus, der foruden en gård, som på dette tidspunkt ejedes af *Anders Jepsen Kock*, stamfaderen til slægten Koch, der kom til at spille en stor rolle i sognets historie.

I dag ligger Jels by omgivet af veldyrkede marker, men det var aldeles ikke tilfældet for godt 150 år siden. Da udskiftningen sidst i 1780'erne fandt sted, bestod egnen bortset fra de store skovstrækninger og landsbykoblerne, der lå sydvest for byen, væsentlig af hede, krat og nogle engstykker med enkelte påstående egetræer. Billedet tydeliggøres bedst ved gengivelsen af datidens opmålingsresultater. Herefter bestod byfællesskabet af 580 ha agerland, 572 ha skov og krat, 826 ha hede og krat, 411 ha hede, 255½ ha eng og sig, 16½ ha tørvemose og 16½ ha veje o. l.

Med denne opgørelse for øje må man forbavses over den forandring, der i tidens løb er sket. Til byfællesskabet hørte der dengang 27 gårde og 11 landboel. 1781 oplyser Danske Atlas, udtrykt på en anden beregningsmåde, at der til Jels by hører 11¾ gårde og 13 landboel, til Grønnebæk 8½ gård og 13 boel. Dertil kom så Barsbøl, som var helgård, Klovtoft, Kobbellund og Sudelund. Indbyggerantallet var 580, kun godt og vel lige så mange husstande, som der findes i dag, da der i hele sognet er 216 ejendomme med landbrug og 203 uden. Siden 1864 er tallet på landbrugsejendomme øget med 55, hvilket ikke mindst skyldes den udstykning, der er foretaget efter genforeningen.

Hvordan landbrugsforholdene var omkring ved 1787 fremgår af et enkelt eksempel. Af *Nis Jessens* gård, der havde et tilliggende på 319 ha, var kun 42,2 ha agerland, 11,1 ha var eng, medens resten 265,5 ha var hede, som tjente til græsning. Agerjorden til Jels by bestod i overvejende grad af sandjord, vel fordi man ikke havde haft redskaber til andet. Den svære lerjord fandtes i den nordlige del, som endnu i det 18. århundrede var mest skov. Skoven holdt sig længst i egne med svær jord, hvis da ikke en overvældende græsning, brande eller for stærk hugst havde forvandlet den til krat og hede.

Den store Farris-skov, der kom til at danne grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland, har ikke blot været omgivet af kirker, men også af større herregårde, hvis skæbne engang burde gøres til genstand for en samlet historisk behandling. Deres markante beliggenhed kan ses på kortet: Vamdrupgård, Østerbygård, Drenderup, Fovslet, Tovskov, Brendøre, Tågerup og Refsø. De ejedes en overgang af holstenske adelsslægter, vel en efterslæt fra den tid, da »tyskerne reves om Danmark«, men omkring 1580 blev de købt af Frederik II, som omdannede dem til kgl. forpagtergårde, hvorefter bønderne blev kgl. fæstebønder. Dermed erhvervede den jagtglade konge et vældigt jagtterræn, og det vides, at han på sine rejser yndede at tage ophold på Vamdrupgård. Bønderne fik tilladelse til at sætte snarer og net for vildtet, men de kom ikke med til de store jagtgilder på Skodborghus, som dengang har været en anselig borg og måske havde været det helt siden det 11. århundrede.

Skovene ved Jels og forøvrigt skovene langs den gamle grænse er rester af den mægtige Farris-skov, som fra arilds tid bredte sig tværs over landet og dannede en naturlig spærring mellem Nørre- og Sønderjylland. Ved begyndelsen af det 19. århundrede strakte denne skov sig fra Vrandrup ved Kolding å i en strimmel ned mellem Hjarup og Vonsild til Ødis, skovens midtpunkt. Her, vistnok mod sydvest, nær sogneskellet mellem Ødis og Stepping, fandtes de sagnagtig berømte stortræer, Farris-kongen og Farris-dronningen, som blev fældet 1770. Det havde, viste det sig, været et par mægtige egetræer, da man 1773 fandt stubbene omgivet af lyng. Fra Ødis mod vest dannede Bastrup Skov forbindelsen til et betydeligt skovbælte, der fra Jels Sø bredte sig op mod Skodborg. Det havde tidligere haft tilknytning til de endnu større skovstrækninger i Hjerting-, Rødding- og Gram-egnen. Men allerede i vikingetiden kunne man uhindret færdes fra Jels til vejen over åen ved Skodborg Bro, forbi det faste slot Skodborghus, som på *Valdemar Atterdags* tid spillede en betydelig militær rolle. Så sent som 1736 sad der en ætling af den uradelige slægt *Kaas* på Skodborghus.

Borgens beliggenhed var ejendommelig, idet selve slottet lå syd for Skodborg Å, hvorfra der endnu 1696 førte en vindebro over til ladegården

Pladsen foran hotellet i Jels.

på nordsiden. Slottet blev 1368 belejret af grev Gerts sønner og den oprørske jyske adel, blev så sæde for kongelige lensmænd, men under den tysk-mindede oldenborger Frederik I. blev det syv år pantsat til Sivert v. d. Wisch og kom først på danske hænder 1532, det år da Christian II. blev indsat som fange i Sønderborg. Set på denne historiske baggrund spørger man uvilkårligt, hvilken rolle den borg, der må have ligget på det nuværende Jels Voldsted, har spillet. Man véd intet om, hvem der har resideret her, og der er som nævnt heller ikke foretaget udgravninger, som kan give oplysninger om, hvad der er at finde inden for den ringvold, der åbner sig ud mod midtsøen, over hvilken der herfra førte en pælebro over til landsbyen Barsbøl. Af pantebrevene ses det, at en befæstet fyrstelig gård efter pantsættelsen hørte til Tørning. A. D. Jørgensen antyder, at gårdens navn måske har været »Jelshus«, og at omegnens bønder har været Tørning- eller Jelshustjenere.

Meget tyder på, at der i den tidlige middelalder har været en hel del på færde her på denne egn, hvad nu enten lysningen i den store skov mod nordvest har været en følge af brand eller hugst. At stednavnet Jels be-

tyder »jarlsæde« må vist siges at høre sagnverdenen til. Stednavneudvalget har heller ikke nogen rigtig forklaring, men falder tilbage til mandnavnet Jarl. Den ældste betegnelse er Jarlsæ eller Jarlsø. Men der bør lægges mærke til, at *Erik Pontoppidan* i »Danske Atlas« ved beskrivelsen af Jels skriver følgende:

»Dette Sogn bestaaer baade af Hede og Skov, hvori tilforn i en Sø har lagt det prægtige Herresæde Woldstedt og sees endnu Broen derfra over *Heils Sø* til Barsbølle.«

Altså Jels og Heils. Måske betegnelser af samme oprindelse, og hvad siger man til, at man på Als og Sundeved siger »værsgo' å jels jem«? En kendsgerning er det imidlertid, at der på Jels Voldsteds grund har stået en borg, og man må håbe, at der engang må blive foretaget udgravninger på stedet. De ville sikkert kunne give værdifulde oplysninger om en svunden fortid i den tidlige middelalder, måske også om, hvilket forhold denne borg har stået i til det faste værn Skodborghus. Nævnes skal også, at der i sin tid i Jels Overby lå fire gårde på række, som kaldtes slotsgårdene, men måske hænger det sammen med, at langt de fleste gårde på egnen var kgl. fæstegårde. Meget tyder på, at der her midt mellem de store skove ved de smukke søer gemmer sig en ukendt historie om en strålende fortid.

Den store Farris-skov har også kunnet forsyne kongerne med træ, for slet ikke at tale om det, der blev stjålet. Alene i Gram herred leverede undersåtterne 1630 ialt 3133 læs træ til husfogden, og på samme tid kunne der i hele Farris-skoven fedes 12.000 svin. Afleveringssvinene fra flere byer blev drevet sammen i en hjord, så nogle få drivere kunne drive dem til amtsbyen. Fra Gram Herred leveredes der 1604–05 424 pligtsvin. Hvor mange bønderne selv beholdt findes der ingen optegnelser om.

Den nordøstlige del af Jels Bymark var før udskiftningen et vildnis af sump, mose og krat. Ikke sært, at beboerne gav denne egn betegnelser som Helvede, Skiddenkjær og Troldkjær. Da man ville begynde opmålingen til udskiftningen ved Troldkær, kunne kommissionen ikke finde ud af dette natur-virvar, og der blev ført til protokols, at det ikke var umagen værd at fordele det, og at denne egn kun egnede sig til ophold for vilde dyr og ikke for mennesker. Her huserede ulve og vildsvin, af hvilke de sidste gjorde stor skade på agrene. Da bønderne ikke havde lov til at dræbe dem, måtte de i stedet holde vagt på deres marker. Derimod havde de pligt til at deltage i klapjagterne, ikke blot for at udrydde vildsvinene, men også ulvene. Også byttet af andet vildt må have været stort, men det var majestæten.

At ulvene kunne gå angrebsvis til værkt, ses af en optegnelse i Jels kirkebog. Det hedder her, at Johan Nissen af Grønnebæk, der var blevet bidt af »en gal ulff i hans venstre arm og i hans ansigt, lå fem uger under badskærens hånd i Hadersleff«.

Han døde Mikkelsdag 1694, 48 år gammel. Præsten, *Nicolaus Lorentzen* tilføjer, at han var en af de flittigste tilhørere i den ganske menighed. I sin ungdom var han blevet bortført af polakkerne og var 12 år borte. En optegnelse af den forrige præst, *Laurentius Pors*, siger lidt om datidens sociale forhold. Da *Jørgen Petersens* barn den 13. søndag efter trinitatis 1686 skulle døbes, er som fadder anført *Peder Hansen* af Barsbyl. Derefter hedder det: »Der var ingen, der ville holde det, før jeg hannem bad i Menig-

Jelsgård.

heden, saa foragt er Armod, og saa liden Kierlighed til de Arme, som dog skikker sig ærlig«.

Et sådant protokolat må der vel fæstes tillid til. Værre er det med overleveringerne. Ved landevejen fra Jels til Skodborg i æ Katraj, lå der før i tiden et lavt gammelt, stråtækket hus med gavlen ud til vejen. I det, fortælles der, stødte fire herreder sammen, så det var muligt for fire herredsfogeder at spille kort med hinanden, uden at de behøvede at forlade deres herred. Et andet sagn fortæller, at der i skoven langs sogneskellet ind til Skodborg Sogn ligger et lavt dige med en fodsti, der fra Troldkær førte til Mikkelborg og videre til Rødding. Det skal være opkastet under svensekriegen gennem den store Farris-skov.

For begge historiers vedkommende må man dog spørge, om det kan være historisk rigtigt.

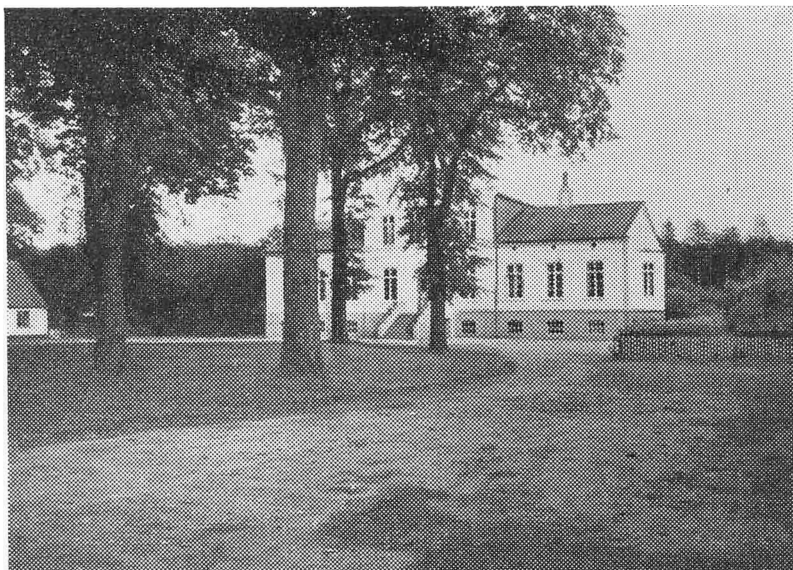
Fra det 18. århundrede findes der kun sparsomme historiske oplysninger om egnen syd for Farris-skov-grænsen. Årene i det forrige århundrede havde været onde, hele landsdelen var blevet hærget af fremmede hæres oversvømmelse med pesten i følge, og uro og ufred herskede fremdeles under de følgende krige med Sverige. 1760 fejrede man i begge herugdømmer 100-årsdagen for enevældens indførelse, vel dog med større festivitas end i kongeriget, taknemmelige for, at der i modsætning til landene mod syd herskede fred i den danske konges lande. Glæden og tilfredsheden i Holsten skyldtes sikkert også, at der sad tyske mænd med indflydelse i hans råd. Nogle år senere indlededes de store landboreformer med udskiftningen af landsbyernes fællesskab, en udvikling, der fik stor økonomisk betydning for hele landets vedkommende, men som på grund af de sociale opgangstider en overgang fik en særlig national indflydelse, da der i de mere velstillede kredse blev taget standpunkt til tysk eller dansk. Vel at mærke ikke direkte ud fra et moderne, nationalt synspunkt, men mere ud fra et socialt og standsmæssigt. Vi har her roden til den hjemmetyskhed, der pletvis voksede op i det dansktalende Nordlesvig.

I så henseende blev tre storgårde, der blev resultatet af udskiftningen af jorderne til Jels byfællesskab, og sammenlægningen af to store gårde i landsbyen Barsbøl i sognet, et slående eksempel, idet en hel slægt med rod i den almindelige bondestand sluttede sig til tyskheden og efterhånden også fik tysk hjemmesprog. Den følgende korte fremstilling af disse gårdes historie har derfor ikke blot til formål at klarlægge den landbrugsmæssige udvikling og de store forandringer, der fandt sted, efter at et landskab, der stort set ikke bestod af andet end hede, sump og krat, var blevet forvandlet til frugtbar agerjord, men skal også belyse et interessant nationalt problem.

Historien begynder med, at Johann Heinrich Schäffer den 5. august 1773 i følge det tyske rentekammers bestallingsprotokol af kongen bliver udnævnt til overførster i Haderslev, Sønderborg og Nordborg amter. Han tilhørte en fra grevskabet Oldenburg indvandret tysk slægt, var født 1748 i Haderslev som søn af etatsråd Anton Friedrich Schäffer og Christiana Hinrica, født von Bergen. Så vidt ses kammer han først til Jels 1775, da han køber en halvgård af Jes Lauritzen. Året efter køber han en helgård af skovfoged og sognefoged Søren Nielsen, som til sin egen halvgård havde overtaget en anden, der 1754 ejedes af Anders Jepsen Bierg. To år senere køber Schäffer endnu en halvgård af Paul Christophersen. Han var altså blevet ejer af betydelige arealer.

For den helgård, han købte af Søren Nielsen, betalte han 2050 rdl., af hvilke de 950 for beslag og besætning blev betalt kontant. Desuden skulle han yde Søren Nielsen aftægt, så længe denne levede. På den tid blev gård-

handlerne som regel foretaget i forbindelse med aftægtsydelse, hvilket i høj grad influerede på priserne. Søren Nielsen var for øvrigt netop blevet afskediget som skovfoged og var blevet idømt en bøde på 235 rdl. for tyveri af nogle træer. Det skete, efter at han havde anmeldt en bonde for skovtyveri, hvorefter denne angav skovfogeden, og så var det forbi med hans embedsvirksomhed. Af indberetninger, Søren Nielsen har skrevet, ses det, at han, forståeligt nok, har haft vanskeligt ved at fange de ikke få skov-

Mariegård.

tyve, der havde været på spil. Typisk nok forsvandt nogle af dem over Toldåen til Koldinghus Amt. Smugleriet grasserede.

Det var altså overførster Schäffer, der startede gårds sammenslutningen, men det var først, da Kock'erne kom til, at der kom rigtig gang i tingene. Når nogle har ment, at denne slægt, der senere ændrede det mere gammeldags klingende navn Kock til det tyske Koch, var indvandret sydfra, skyldes det en fejltagelse. Den er så godt hjemmegroet som nogen og stammer, så langt det er muligt at føre den tilbage, fra Grønnebæk og Højrup i Stepping Sogn. De sidste på stammen, ejeren af Mariegaard, Carl Adolph Koch, og ejeren af Jelsgaard, Oscar Koch, begge ansete for deres loyale holdning, vil endnu huskes af mange. Stamfaderen på mandssiden, Niss Simesen, kom til Jels fra Grønnebæk 1670 og overtog en halvgård. Ved sin død 1692 fik han i kirkebogen af pastor Pors det skudsmål, at han var »en

god christen Dannemand«, hvilket på den tid dog ikke betød andet, end at han var velagtet og anset. Hans søn Jep Nissen ægtede 1710 en datter af sognefoged Anders Kock, der igen var en søn af sognefoged i Højrup, Stepping Sogn, Nis Kock, og dermed gik Kock-navnet i arv fra spindesiden, idet Jep Nissens søn, der blev født 1723, fik navnet Anders Jeppesen Kock. Han har efter alt at dømme overtaget sin svigerfaders helgård, som formentlig var beliggende midt i byen.

Med Anders Jeppesen Kock får slægten sin standsmæssige opgangstid. Ved hans død 1793 opføres han i kirkebogen som kro- og handelsmand, men da hans enke, Maren, dør 31 år senere, næsten 92 år gammel, betegnes han som den »fornemme handelsmand og gårdmand« og tituleres med »hr.« Det turde dog sikkert være hans søn Nis's fortjeneste, der på det tidspunkt efter at have købt overførster Schäffers store ejendomme havde samlet sig meget betydelige arealer, foruden han ved handel og vandel, man taler om betydelige smuglerforretninger, havde øget sin velstand sammen med opdyrkningen.

Der foreligger ingen tal, men sammenlignet med driften på hans morfars gård skal der nok have været en enorm forskel. Da skattevæsnet 1707 gjorde dennes status op, bestod besætningen på hans helgård (4 otting) af 6 heste, 2 føl, 6 køer, 13 kvier, 11 stk. ungvæg, 5 kalve og 9 får. Hans udsæd var 8 tdr. rug, 1 td. 4 skp. byg, 8 tdr. havre og 2 tdr. 4 skp. boghvede. Han avlede 30 læs hør, og i haven bag hans 17 fag stuehus og 30 fag lade stod nogle udgåede frugttræer. Han stod i restance med 110 rdl. og skyldte sine tjenestefolk 20 rdl.

Det var aldeles ikke noget ualmindeligt dengang, dattersønnen Nis Kock derimod har langt bedre forstået at få gang i tingene. Han har været grebet af sin tids jordhunger, og han forstod også at handle. Schäffers store ejendom købte han 1803 på meget favorable betingelser. Schäffer, som ingen arvinger havde, overlod ham gården uden udbetaling af købesum, blot skulle han, så længe Schäffer levede, årlig betale 800 rdl. som leje af to landerier og et stykke marskland ved Husum, og da denne døde fire år senere, var han ejer af hele herligheden. Efter sin moder havde han samme år arvet en halv ejendomsgård, en halv fæstegård købte han 1808 af Hans Jørgen Matthiesen for 1828 at sætte kronen på værket med købet af Michel Hansens halvgård, som før havde tilhørt Søren Hansen.

Dermed var der skabt en fuldstændig ændring af tilhørsforholdet i sognet, men det var en udvikling, der fortsattes.

For de første generationer af slægten Koch gælder det, at de ikke blot har været begunstiget af at have fået betydelige jordarealer i arv, men de må dertil have været vindskibelige, hvad handel og vandel angår, og må have forstået under opdyrkningen siden udskiftningsårene i 1770'erne og

80'erne at øge det økonomiske udbytte. Ellers ville det ikke have været muligt at klare sig godt gennem de vanskelige år, der fulgte efter statsbankerotten, men som dog takket være den mere intensive drift afløstes af opgangstider. Det gælder sikkert for flere Jels-bønders vedkommende, og der må efter nogle optegnelser af den kendte kniplingskræmmer Jens Wulff være blevet fortsat i samme spor. Han har efter et besøg i Jels i september 1847 betroet sin dagbog følgende:

»... Ankom til Jels kl. 6 og fandt hos Lorens Kryger en kier modtagelse, ligesom det glædede mig at finde velstand tiltagende her, meget er til- og nybyggt ...

... Dvælede noget i Jels, hvor jeg tog væsenet her i øyesyn og var lidt ude i marken. Agerdyrkingen drives langt omhyggeligere og mere betænk-sommere her end hos os ...«

Denne udvikling var for så vidt blevet forudset af Erik Pontoppidan, der i Danske Atlas (1781) skrev: »Saafremt Fællesskabet i Jels Bye blev ophævet, kunde den formedelst sine vidtløftige Rettigheder blive en af de beste Byer i hele Amtet.«

Lorens Krüger var kromand og gårdejer i Jels. Hans gård lå der, hvor hotellet nu ligger, og jorderne til den blev udstykket 1905, da en af hans efterkommere, Asmus Sørensen, solgte kroen til gårdslagterfirmaet Henningsen & Steinbring, og de gamle krobygninger blev revet ned. Da udskiftningen fandt sted 1787, ejedes gården af Erich Matzen. Muligvis har Anders Jeppesen Kock, der ved sin død i 1793 nævnes som kromand og handelsmand, i mellemtiden haft bevilling på krohold.

Lorens Krüger, der var rigsdagsmand H. A. Krügers farbroder, havde giftet sig med den tidligere kromand Tønnes Lorenzen Kiærns enke og var således blevet ejer af kroen. Han skildres som en ivrig patriot, men 1838 i et brev fra bogbinder Niels Chr. Nielsen, Haderslev, til prof. Flor også som »en halvgal liberal«. Det var i anledningen af ordningen af tiendeforholdene, og det er højst sandsynligt, at det var Krüger, der som medlem af Den slesvigske Forening på dennes generalforsamling 1844 foreslog sin byfælle Chr. Posselt Koch og Andreas Petersen fra Dalby som medlemmer (udenfor foreningen) af en kirke- og tiendekomiteé. Han måtte for øvrigt 1848 ved krigens udbrud flygte fra landsdelen sammen med Laurids Skau.

Da den energiske Nis Kock omved 1807 havde erhvervet en halv kgl. fæstegård af Hans Jørgen Matthiesen, hvis sædehus og avlsbygninger lå ved søen inde i byen med en besætning på »tvende Bæster, tvende Kiør og 10 Biestader«, var han så godt som ejer af al den jord, ca. 700 ha., som senere udgjorde de tre storgårde Jelsgård, Mariegård og Haraldsholm. Allerede 1794 havde han efter sin moder arvet en halv ejendomsgård, som hans fader havde ladet nyopbygge, samt 25 demat marsk, beliggende ved

Husum. Samtidig med købet af overførster Schäffers store ejendom 1803 arvede han et landbolssted efter sin fader. Alt tyder på, at han 1807 har ladet bygningerne til Jelsgård opføre, hvilket synes at fremgå af, at der i årene efter genforeningen i gårdens have fandtes en buksbom-plantning, formet som dette årstal.

Efter hans død 1836 gik de store ejendomme over i hans enkes eje, og to år senere deles den mellem hendes sønner. Den yngste, Carl Adolph Koch,

Haraldsholm.

får nu Jelsgård, og den ældste, Christian Posselt Koch, får den anden part, som senere får navnet Mariegård, formentlig til minde om hans første hustru, Elisabeth Marie, en datter af kammerråd Paul Glud, Jensgård ved Horsens. Samtidig blev der fastlagt en plan for udskiftningen, som først blev godkendt 17 år senere, da Carl A. Kochs enke, der nu havde indgået ægteskab med sin forvalter Ringe, overtager den efter sin afdøde mands broder, Carl Emil Hugo Koch i Altona. Senere overtages den af dennes søn, Carl Adolph Koch, der blev gift med en datter af Chr. Posselt Koch på Mariegård, faderen til den sidste af slægten på Jelsgård, Oscar Koch. Jelsgård kom herefter for en del til at bestå af de to halvgårde, Nis Kock havde erhvervet, og efter et gammelt kort at dømme er Mariegård den gård, dennes bedstefader, sognefoged Anders Kock, havde beboet.

Den kockske slægtsforgrening fører imidlertid også til den gamle, nord-

slesvigske adelsslægt Emmiksens tidligere herresæde Refsø i Sommersted Sogn, der som kgl. ladegård med et tilliggende på 1528 tdr. land i 1777 blev opdelt i 23 parceller. Anders J. Kock fik dengang afslag på en ansøgning om at opføre bygninger på evtl. af ham købte parceller. Hovedparcellen, der var på ca. 210 tdr. land, blev så vidt ses i 1779 overdraget til hans søn, Jeppe Kock. Dertil må være kommet et tilkøb af yderligere parceller, idet Refsø, inden den efter 1920 på ny blev udstykket, havde et tilliggende på 394 ha.

Sandsynligvis har Jeppe Kock stået Herrnhutismen nær. Han var gift med en datter af pastor Lassen i Hejls, og det ses, at en af denne bevægelses fremtrædende venner, pastor Kastrup i Stepping, har været fadder ved hendes dåb. Jeppe Kock døde 1811, og efter den tid, formentlig indtil 1813, da hans datter, Maren Georgia, blev gift med Nicolai Lorenzen, har Nis Kock administreret Refsø. Nicolai Lorenzen var søn af den hertugelige husfoged på Gråsten, Nicolaus Heinrich Lorenzen, der desuden var forpagter af godserne Aarup og Avnbølgård. Siden da var Refsø i slægten Lorenzens eje helt til 1920.

Også til en anden stor gård i Jels Sogn fik slægten Kock tilknytning. Det var, da Nis Kocks datter, Caroline, 1827 blev gift med Paul Hansen på Barsbøl, der 1836, kort før Nis Kocks død, købte gården af sin broder, Hans Hansen, der 1812 havde erhvervet to ejendommegårde og samlet dem til én gård. Den ene af gårdene, Store Barsbøl, havde tilhørt overførster F. F. v. Krogh, der var født på Aastrupgaard og var broder til sejrherren fra Isted, general G. Christoph v. Krogh. Før ham ejedes gården af ritmester G. F. Tillisch, og hans søn, kgl. kommissær og senere minister F. F. Tillisch, er født på Barsbøl.

Nis Kock har uden tvivl været medvirkende ved denne handel, men det fremgår af de gamle dokumenter, at Paul Hansen af kammerjunker og sekondløjtnant Carl Aurel v. Buchwald ved de holstenske landsener i Haderslev har lånt 1600 rigsbankdaler i sølv. Købesummen var 9.600 rbdl. I øvrigt overlod Nis Kocks enke 1838 det godt 11 tdr. land store Lille Barsbøl til Hans Hansen, ifølge hendes afdøde mands bestemmelse for 160 rdl.

Som før nævnt overtog Christian Posselt Koch 1838 den ene part af de store jorder, hans fader havde ejet, og oprettede Mariegård. Han var som faderen en dygtig og driftig mand, men efter den mundtlige overlevering skal han have gjort sig skyldig i svære forseelser, som, da han på sine gamle dage sad i rullestol, pinte hans samvittighed. Der siges endog, at han havde forvoldt overførster Schäffers død efter at have fået en gunstig afståelseskontrakt med ham. Da overførsteren imidlertid døde, da Posselt Koch næppe var et halvt år gammel, ses det, hvor forsigtig man skal være med at fæste lid til mundtlige overleveringer.

Chr. Posselt Koch købte 1845 et landbøl i Grønnebæk og erhvervede ti år senere en parcel på 3 tdr. land, efter at han året før havde delt sin gård og oprettet Haraldsholm med et tilliggende på 413 tdr. land og skov, bestemt til overtagelse af hans søn Harald. Det skete dog først ti år efter faderens død, 1874. Sønnen havde da i nogle år været forpagter på Mariegård, medens faderen havde taget ophold på Haraldsholm, hvor han for øvrigt døde. Da hans enke 1874 oprettede skifte med sine børn, arvede Carl Adolph Koch Mariegård og hans broder Harald Haraldsholm. Boets opgørelse viste, at Posselt Koch havde været en meget velstående mand. Det er en overdrivelse, når det er blevet fortalt, at han »havde skibe sejlene på havet«, men en kendsgerning er det, at han havde efterladt sig skibsparter i Åbenrå-skibene »Hieronymus« og »Christina« og havde haft part i Åbenrå-barken »Otto«.

Brødrene Carl og Harald Koch og fætteren Oscar på Jelsgård blev de sidste af slægten på de store Jels-gårde. Harald Koch døde 1889, hvorefter hans enke og børn sad i uskiftet bo indtil 1902, da gården blev købt af den preussiske domæneforvaltning. Den havde allerede 1896 overtaget Barsbøl, og efter genforeningen overgik de to gårde til den danske stat for senere at blive udstykket. Mariegård blev solgt til udstykning 1926, Jelsgård nogle år senere. Der var dermed rejst en milepæl i en slægts saga, og den kan som sådan godt tjene til belysning af landsdelens folkelige udvikling.

På Jels kirkegård ses der tæt ved den sydlige kirkemur en gravsten med følgende indskrift:

Paa Guds Forsyn Tryg vil
Vi I Jesu Nafn lade Bygge
A[nders] K   M[aren] K
Anno 1769 den 24. 5.

Denne sten må være fremstillet før kro- og handelsmand Anders Jeppesen Kocks og hustrus død. På en anden gravsten læses desuden: »Herunder hviler i Herren Salige Anders Kock f. 2. 11. 1723, d. 24. 11. 1793«. Indskrifterne på de mange andre gravstene er tyske, og man må uvilkårligt forestille sig, hvilken indflydelse det har haft, at Nis Kocks hustru var en datter af den stærkt slesvig-holstensk sindede provst Chr. Posselt i Løjt, og hvilken vej slægten sandsynligvis ville være gået, hvis Christian Posselt Kochs første hustru, der var fra kongeriget, havde levet. Hans anden hustru var syd fra.

Man har med en lidt hånende betoning kaldt de tysksindede bondeslægter i egnen ved den gamle grænse »Kongeå-tyskere«. Den vej, slægten Koch gik ved det 18. århundredes afslutning, og den vej blev på den tid

gået af flere andre, viser, at deres tilslutning til tysk kultur havde været en følge af stigende velstand, altså af en social- og stands- eller klassepræget orientering. Senere, da Sønderjylland vågnede, og da der blev talt til følelserne, måtte der på anden måde tages standpunkt.

Af slægten Kochs mandslinje.

Nis Simensen, Grønnebæk (1642–1692)

Jep Nissen, Jels (1680–1766)

Anders Jeppesen Kock, Jels (1723–1793)

Nis Kock, Jels (1766–1836)

Chr. Posselt Koch (1807–1865)

Carl Adolph Koch (1848–1929)

Anders Jeppesen Kock's søn Jeppe fik Refsø, og Nis Kock's søn Carl Adolph fik Jelsgård.

Anmeldelser:

TYSK OG DANSK SKØNLITTERATUR I VOR TID

Hans Peter Johannsen: »Deutsche und dänische Dichter der Gegenwart«.
285 sider. Westholsteinische Verlagsanstalt Boyen und Co., Heide.

Biblioteksdirektør H. P. Johannsen i Flensborg er en af de slesvigere, der ærligt bestræber sig på at fremme en vekselvirkning mellem dansk og tysk kultur i grænselandet, og han har de bedste forudsætninger herfor, først og fremmest et intimt kendskab til begge kulturer, specielt skønlitteraturen.

Bogen indledes med en litteraturhistorisk oversigt, der samtidig begrundet den tilgrundliggende ide: at præsentere tidstypiske repræsentanter for tysk og dansk digtning. Hertil har forfatteren udvalgt 6 tyske og 6 danske digtere fra vor tid, af hvem der foruden en kort biografi bringes antologier. De seks tyske er Friedrich Ernst Peters, Ernst Jünger, Carl Zuckmayer, («Des Teufels General» og «Der Hauptmann von Köpenick»), Albrecht Goes, Heinrich Böll og Wolfgang Borchert.

For os danske stod – med rette eller urette – årene efter 1933 som det store interregnum i tysk litteratur, og bortset fra enkelte »tålte« som den ret neutrale Hans Fallada og den noget sværmeriske Hans Carossa var kun emigrantforfattere som Thomas Mann, Remarque, Stefan Zweig og Döblin kendt af en større læserkreds i Danmark. Selv om Johannsens bog ikke direkte kan forandre dette indtryk – den er jo skrevet på tysk – har den i hvert fald i grænselandet muligheder for at virke formidlende i denne retning.

De seks danske digtere er Karen Blixen, Jacob Paludan, Nis Petersen, Kaj Munk, H. C. Branner og Martin A. Hansen. Der er vel næppe enighed om, at udvalget er det eneste rigtige og forsvarlige, men det er foretaget efter lange og grun-

dige overvejelser og studier, og det vil falde vanskeligt for nogen at kunne gøre det bedre. Hverken i det danske eller det tyske udvalg er der gjort forsøg på at fremhæve noget nationalt særpræg. Johannsen synes at have rettet sig efter de-
visen: »Al god kunst er national, al national kunst er dårlig.«

Pladsen tillader ikke en nærmere behandling. Men bogen kan anbefales, og der er grund til at påskønne Johannsens initiativ og den forståelsesfulde måde, på hvilken den har løst opgaven. C. St.

Chr. Stenz:

SØNDERJYLLANDS HISTORIE

(Danskerens forlag)

På et ret begrænset sideantal (kun 135 sider) er det lykkedes forfatteren på en smuk og tilforladelig måde at bringe en fremstilling af Sønderjyllands brogede og indviklede historie. Det er forståeligt, at den nyere tids oplevelser, der for denne landsdel er så forskellig fra det øvrige lands historie, har fået sin broderpart, men derved er der netop blevet afhjulpnet et stort savn.

De statistiske oversigter om befolkningsforholdene i Nord- og Sydslesvig, om folketingsvalgene samt personregisteret, der bringer korte biografiske oplysninger, gør den velegnet som håndbog.

Hvor man i skolerne beskæftiger sig med Sønderjyllands historie, og dette turde i det mindste dog være tilfældet i selve landsdelen, vil denne smukke og rigt illustrerede bog kunne anvendes som et fortrinligt hjælpemiddel. Chr.

H. Schwindraheim:

ALTES SPIELZEUG

AUS SCHLESWIG-HOLSTEIN

På Westholsteinische Verlagsanstalt i Heide er udkommet en smuk og morsom lille bog, Schwindraheim: Altes Spielzeug aus Schleswig-Holstein. Efter en indledning på godt 20 sider følger bogens vigtigste del, 57 billeder, hvoraf mange helsides, af legetøj fra de sidste 200 år. Lige fra en kostbar sølvrangle, over pigerens fine eller primitive dukker til drengenes lommeknive eller drage, dukkestuer, skøjter, støjinstrumenter og spil, fortæller disse billeder mangt og meget om børnenes verden og en del om de voksnes med. Det er jo ikke alt legetøj, der er børnenes alene – end ikke tinsoldaterne.

Og billederne fortæller således om kulturpåvirkninger fra mange sider, mest sydfra, men som indledningen også viser, fra alle nærliggende lande.

Indledningen, der skifter mellem en saglig og skæmtsom tone, giver i sin opregnende form indtryk af legenes mangfoldighed og af, hvor uhyre stort dette emne er, og kan kun komme ganske lidt ind på legenes eller legetøjets landskabelige eller kulturhistoriske forudsætninger. HN

GRAM

Køleanlæg

BRØDRENE GRAM A/S

VOJENS

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4

Lørdag 9—1

GRAASTEN

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,

Trikotage, Herreekvipering

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Haslev

Gymnasium

Kostskole for Dreng

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Sønderjydsk
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S

HØJER

Brede Sogns
Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Støt vore annoncører

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK

97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Lolland-Falsters

Folketidende

Stiftets største Blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten

Andelsslagteri

Støt vore annoncører

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

MORSØ STØBEGODS

AKTIESELSKABET

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Tønder Landmandsbank ^{A/S}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HORSENS HAVN

- ◆ *Mange moderne Stykgodskraner.*
- ◆ *7,00 m Vanddybde.*
- ◆ *Havnen kan besejles Dag og Nat.*
- ◆ *Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.*

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg

Krusaa

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550